

Háromfalu társadalma 1944 előtt

A háromfalusiak etnikus és vallási identitása

Háromfaluban a boricások vallási-etnikai hovatartozásukra nézve az evangélikus magyarok köréből kerülnek ki, abba a társadalmi kategóriába tartoznak tehát, akiket Árvay József „tősgyökeres csángóknak” nevez, szemben a „beköltöző székelyekkel”, akik római katolikusok, reformátusok és unitáriusok. Az utóbbiak, a Hétfaluban ideiglenesen letelepedő napszámos és iparos székelyek, szintén Árvay megállapítása szerint, a 20. század fordulóján állandó mozgásban vannak, mivel „a tősgyökeres lakosságba vallási különbségük és vagyontalanságuk miatt nem olvadhatnak be, s rendszerint néhány év múlva elköltöznek Hétfaluból, újabb betelepülőknek adva át helyüket” (Árvay 1943: 27). Az 1910-es hivatalos népszámlálási adatok szerint Hétfalu 12 098 magyar lakosából 903 római katolikus, 624 református, 71 unitárius vallású volt, a fennmaradó többség, azaz 10 500 pedig evangélikus (Közli Árvay 1943: 27).¹⁹

A „tősgyökeres” természetesen viszonyfogalom, és Hétfalu kapitalizálódó társadalmára vonatkoztatható csupán. A településcsoport lakossága történeti értelemben, a régióra általánosan jellemző módon, kevert származású, a Háromszékből, Csikból és Udvarhelyről beköltöző székelyek (más vármegyei magyarok, valamint románok és szászok mellett) a kialakuló családnevek tanúsága szerint a korábbi századokban igen fontos szerepet játszottak a helyi társadalom kialakulásában.²⁰

A román lakosság vallási és etnikai hovatartozása a két világháború időszakában a statisztikák szerint teljesen egybeváog ebben a térségben. A Hétfalu ekkoriban mintegy 36-37%-át kitevő ortodox vallású személy a Hochbauer Gyula és társai által szerkesztett kötet szerint egyöntetűen a román nemzetiséghez tartozott. (Nincs utalás az ekkor már valószínűleg fontos tényezővé váló cigány lakosságra.)²¹

¹⁹ 1555-től 1765-ig nincsenek pontos adatok a hétfalusi magyarok számáról. A rákövetkező korszakok hivatalos adatai a következők: 1765: 4011 magyar, 1839: 9006, 1969: 11453, 1910: 12098, 1930: 11831 (közli Árvay 1943: 26).

²⁰ „Különböző vidékről való székelyek és magyarok Hétfaluba költözése, s rajtuk kívül néhány szász és román korai beolvadása Hétfalu fehérvármegyei törzsmagyarságába, a falvak legelső, az 1514. évből reánk maradt lakosság összeírásból ismeretes, valamint az 1500–1510 közötti bizonytalan évből fennmaradt csángó család- és személynevek bizonyossága szerint már a XV. század végén megkezdődött” (Árvay 1943: 23).

²¹

Tatráng			
1920	összes: 3410	román: 1144 (33,5%)	magyar: 2262 (66,3%)
1924		ortodox: 1144	evangélikus: 2258
1930	összes: 3021	román: 1038 (34%)	magyar : 1838 (61%)
			más: 4
			más: 4
			más: 45
Háromfalu			
1920	összes: 7019	román: 2402 (34%)	magyar: 4613 (66%)
1924		ortodox: 2402	evangélikus: 4602
1930	összes: 6089	román: 2091 (34%)	magyar: 3767 (62%)
			más: 231

Az a társadalmi réteg tehát, amelyik a boricások közvetlen társadalmi hátterét képezi, Hétfalú összlakosságának a 60–63%-a a húszas-harmincas években. A bennünket közelebbről érdeklő Háromfalú összetétele Hétfalú átlagánál nemcsak vallási, hanem etnikai szempontból is zártabb képet mutat ebben az időszakban, itt 1920-ban a 7019 lakosból 2402, azaz 34% volt román nemzetiségű, 2262, azaz 66,3 %-a pedig magyar, ami majdnem fedi az 1924-es vallási nyilvántartás evangélikusainak számát (2258). A másvallású magyarok tehát minden bizonnyal sokkal inkább a Brassóhoz közelebb eső, nagyobb, városiasodó Négyfaluban telepedtek le inkább, és kevésbé a Háromfaluban.

Nagyon jól mikroszkóp alá lehet venni a világháborús Háromfalú evangélikus magyar lakosságának viszonyrendszerét az etnikailag és vallásilag tőle különböző társadalmi rétegekhez a házassági anyakönyvek vizsgálatán keresztül. Az 1929–1944-es tatrangi házassági anyakönyvek elemzése alapján a tatrangi evangélikus magyar közösség ebben a periódusban általában igen zárt társadalom képét mutatja, ami mind a területi, mind a vallási és különösen az etnikus endogámia magas fokában fejeződik ki.²² A 15 év alatt összesen 112 bejegyzett házasság közül 72 esetben, azaz 64,28%-ban mindkét házastárs tatrangi, tehát területileg endogám, a fennmaradó 40 esetben, azaz 35,71%-ban valamelyikük máshonnan érkezik. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a hagyományos házasodási körzet Tatrang esetében nem egy falura terjed ki, hanem mind a hétre, a területi endogámia foka sokkal magasabbra tehető: a 112 házasság közül 100 esetben, azaz 89,28%-ban az egyik házasodó fél (többnyire a fiatalember) a hat másik falu valamelyikéből származik (8 Zajzonból, 7 Hosszúfaluból, 5 Pürkerecből, 5 Türkösről, 2 pedig Csernátfaluból, azaz összesen 27 személy). További 4 esetben az egyik házastárs a mikrorégióknak nevezhető területéről jön (Bodoláról, Brassóból és Székelyszomborról) és csak 8 esetben származik távolabbi területekről. Ezek közül 4 férfi származási helyeként van megjelölve a történeti Románia (kettő Bukarestből, egy valaki Buşteni-ből érkezik, egynél csak annyi van feltüntetve, hogy „Romániából való”), a többi 4 személy korábbi lakhelyei: Mezőtúr, Kraszna, Bikfalva és Hídvég. Még zártabb képet kapunk, ha figyelembe vesszük, hogy a valamikori román fejedelemség területéről érkező személyek közül csak egy román nemzetiségű (és görögkeleti vallású), a másik három magyar nemzetiségű völegény közül pedig az egyik (Köpe nevezetű) bizonyára Bukarestből visszatérő hétfalusi. Hasonló képet mutat a házassági statisztika, ami a vallási endogámiát illeti: a 112 házasságból 100 esetben, 89,28%-ban mindkét fél evangélikus, és csak 12 (10,71%-ban) más felekezetű valamelyik fél. A számadatok évenkénti lebontását lásd a mellékelt táblázatban.

Hétfalú			
1920	összes: 21 077	román: 7608 (36%)	magyar: 13 280 (3%)
1924		ortodox: 7608	evangélikus: 12 196
1930	összes: 19 659	román: 7370 (37%)	magyar: 11 831 (60%)
			más: 189
			más: 1269
			más: 458

(Hochbauer–Veres–Farkas szerk. 1993: 169–170.)

²² Kutatásaim alatt csak a két világháború közötti tatrangi házassági anyakönyvhez jutottam hozzá.

Év	Házasságok száma	Területileg endogám		Területileg exogám		Vallásilag endogám		Vallásilag exogám					
		falun belül	Hétfalun belül	mikrorégióon belül	mikrorégióon kívül								
1929	18	13	72,22%	17	94,44%		1	5,56%	17	94,44%	1	5,56%	
1930	15	10	66,67%	12	80%		3	20,00%	13	86,67%	2	13,33%	
1931	8	6	75%	8	100%				6	75%	2	25%	
1932	7	2	28,57	4	57,14%	3	42,85		7	100%			
1933	2	2	100%	2	100%				2	100%			
1934	7	3	42,86%	6	85,71%		1	14,29%	5	71,43%	2	28,57%	
1935	5	4	80%	5	100%				5	100%			
1936	4	3	75%	4	100%				3	75%	1	25%	
1937	7	5	71,43%	6	85,71%		1	14,29%	5	71,43%	2	28,57%	
1938	11	7	63,64%	10	90,91%		1	9,09%	10	90,91%	1	9,09%	
1939	5	3	60%	4	80%		1	20%	4	80%	1	20%	
1940	7	4	57,14%	6	85,71%	1	14,28%		7	100%			
1941	5	2	40%	5	100%				5	100%			
1942	3	2	66,67%	3	100%				3	100%			
1943	4	2	50%	4	100%				4	100%			
1944*	4	4	100%	4	100%				4	100%			
Összesen	112	72	64,29%	100	89,29%	4	3,57%	8	7,14%	100	89,29%	12	10,71%

A Tatrangba máshonnan érkező házastársak száma és származási helye:

28 Hétfaluból: 26 férfi – 11 Háromfaluból (6 Zajzonból, 5 Pürkerectől), 15 Hétfalu más helységeiből (7 Hosszúfaluból, 5 Tütkösről, 2 Csernátfaluból, 1 Hosszútűrésmezőből); 2 nő: 2 Háromfaluból (2 Zajzonból).

4 a mikrorégióon belülről: 3 férfi – 1 Bodolából, 1 Székelyszomborból, 1 Brassóól; 1 nő Bodolából.

8 a mikrorégióon kívülről: 6 férfi – 1 Bikfalváról, 1 Krasznáról, 1 Bukarestből, 1 Busteni-ből, 1 „Romániából”; 2 nő: 1 Mezőtúrról, 1 Hídvégről.

Összesen: 40 eset.

A háromfalusiak társadalmi helyzete

A hétfalusiak jobbágyi státusa 1848 előtt

Hétfalu települései a 14. századtól, alapításuktól fogva²³ királyi magánbirtok részét képezték, határvédő terület lévén stratégiaileg sokáig kiemelkedő helynek számítottak. Mikor a vidék hadászati jelentősége csökkenni kezdett, a falvak területének nagy része magánbirtokosok kezébe került, kivéve Tatrang és Pürkerec, mivel Árvay szerint nincs adat arra nézve, hogy ezeket valaha eladományozták volna (Árvay 1943: 14). Így mindaddig királyi birtokban maradtak, mígnem 1498-tól 1651-ig, egy hosszas zálogosítási folyamattal mind a hét falu végleg Brassó birtokába került. Bár a hétfalusiakról íródott reprezentációk egy része ezt a fordulatot státusvesztésékként jeleníti meg,²⁴ Binder Pál szerint a falvak státusában tulajdonképpen nem következett be változás, hiszen egész idő alatt jobbágyfalvak voltak, csak a tulajdonos minősége változott meg.²⁵

Az 1848 előtti időszakot figyelembe véve Hétfalu lakóinak nagy része tehát jobbágy- illetve zsellérszármazású földműves volt.²⁶ Egyed Ákos falutipológiájában az úgynevezett társadalmilag tiszta és etnikailag vegyes falvak típusába sorolja, amely „több mint fele részben magyar etnikumú jobbágy- és zsellérfalut (Ft)” jelentett (Egyed 1981: 48–50).

Miben állt a hétfalusiak jobbágyi státusa? Tisztáznunk kell itt elsősorban, hogy Hétfalu az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtt sem volt egynemű a társadalmi rétegződés szempontjából, s bár a lakosság túlnyomó része földműves jobbágyparaszt volt, 5-10%-uk

²³ A falvak nevei csak a 14. század második felében tűnnek fel az oklevelekben (Árvay 1943: 13).

²⁴ Kósa László a Magyar nép táji-történeti tagolódásában azt írja, hogy II. Ulászló „jobbágyosorba süllyesztette az egykori szabadalmas jogállású, határőrző hétfalusiakat” (Kósa–Filep 1975: 117–118). Binder értelmezésében „Orbán Balázs egyébként a barcasági falvak magyar lakóit eredetileg székelynek tartotta, akiket csak a szászok, s különösen Brassó városnak mint földesúrnak a fondorlatai tettek jobbágygá, illetve vallási szempontból evangélikussá. Ezt az álláspontot az újabb kori magyar történet, illetve irodalomtörténetírás is átvette. Főleg Orbánra támaszkodik Bán Imre is, aki a töröcsvári uradalom egykori magyar lakóit várjobbágyoknak tartotta, s a barcasági magyarság jobbágyi sorban süllyedése csak a XVI. században Brassó zálogbirtokaként kezdődött el, hogy 1651 után teljesebben ki, miután a cenkalji város örökbirtokként kapta meg a barcai Kilencfalut.” (Binder 1994: 19).

Vagy: „Ismeretesek a hétfalusi csángók, akik a történelmi Magyarország délkeleti csücskében, Brassótól keletre, a Barcaságban élnek. Egykor éppen olyan határőrző feladatot láttak el, mint általában a székelyek, de valószínű, hogy a XI. században idetelepített magyar és besenyő határőrzők, valamint a XIII. században idekerült székelyek leszármazottai. A XV. századig a székelyekkel azonos kiváltságokkal rendelkeztek, de II. Ulászló elzálogosította a barcasági magyar falvakat Brassó városának, s azután a hét falu (Bácsfalu, Csernátfalu, Türkös, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon, Pürkerec) népe a szász város jobbágyaként élte az életét egészen 1848-ig” (Halász 1992: 3).

²⁵ „Csak a legújabb történetírás tisztázta, hogy a töröcsvári uradalom falvai 1498 (zálogba vétel) s 1651 (örökbirtok) előtt s után is jobbágybirtok voltak, s az nem játszott különösebb szerepet, hogy Töröcsvárat s uradalmát a magyar királyok vagy brassói szász patríciusok birtokolták” (Binder 1994: 19).

²⁶ „Társadalmi, foglalkozási szempontból tekintve az 1540–1848 közötti időszakban a barcasági és a szomszédos szász székely falvai magyar lakosságának döntő többségét földművesek alkották. A barcasági falvak közül a Kilencfalu (Hétfalu, Apáca és Krizba) a töröcsvári uradalom, Barcaújfalu pedig maga Brassó város jobbágyfalva volt. A szász székely falvaiban élő magyar lakosság szabad paraszt volt. A töröcsvári uradalom falvaiban a lakosság mintegy 5-10%-a jobbágyterhektől mentes szabad paraszt volt” (Binder 1994: 9–10).

jobbágyterhektől mentes szabados volt, akiket maga a falu, illetve a város mentett fel az adófizetés alól. A jobbágyság ezen kívül befelé is rétegzett volt: a tagolódás során kialakult egy felső, jómódú, az ún. hatökrös gazdák csoportja – említi Binder a barcasági értelmiség társadalmi hátterét elemezve²⁷ –, valamint megjelenik a zsellérek és az „új parasztok” kategóriája.²⁸

A többséget kitevő jobbágyok és zsellérek mellett voltak tehát különböző kiváltságoknak örvendő foglalkozásúak, például falusi papok, iskolamesterek, tisztségviselők, mesterek és „plájások”, akik a határmenti ösvényeket őrizték. Az 1713. évi összeírás szerint Négyfaluban a következő társadalmi kategóriák élveztek adómentességet: a folnagy (falusi bíró), a polgár (esküdt), a poroszló, a falusi pásztor, a kocsmáros, a darabont, a plájás (havasi ösvényeket őrző), a halász, a molnár, a major (aki udvarházban lakott), a dézsomás, összesen 66 személy (Binder 1994: 9–10). Ezenkívül a falusi papok és iskolamesterek is mentesek voltak az adófizetés alól. Orbán Balázs a hétfalusi plájások számát Mária Teréz idejében 24-re teszi.²⁹

Hétfalu történetileg második legnagyobb etnikai csoportja, a román, foglalkozási szempontból a nagy számok szintjén sokáig elkülönült a helyi magyarságtól, mintegy kiegészítve azt.³⁰ Míg a magyar lakosság nagyrészt földművelésből élt, a románság főfoglalkozása a nagyon jól jövedelmező juhtenyésztés és az ezzel járó pásztorokodás volt.

A későközépkor legfontosabb társadalmi kategóriái, így a jobbágy és a zsellér, nem csupán gazdasági kategóriák voltak. „A jobbágy-fogalom nem egyenlő a tehetősebb paraszt, a zsellér pedig a szegényebb paraszt fogalmával. [...] Valójában a személyi függés, s földhözkööttség vonalán van közöttük számottevő különbség, amennyiben a zsellér szerződéses alapon áll a földesúr szolgálatában...” (Csetri–Imreh 1980: 52). A jobbágyság gazdasági ereje önmagában is változó volt, még egy településen belül is.³¹ Mint ahogyan a szabadparasztai állapot sem volt a gazdag, szabad és könnyebb élet biztosítója. A szabadparasztok egy részének sikerült bejutnia a birtokos nemesek sorába, de nagyobb részüket eljobbágyosodott, elzselléresedett (még arra is volt példa, hogy népes szabadparasztai családok gyermekei elszegődtek jobbágyokhoz szolgálni) (Csetri–Imreh 1980: 58). Ezek a társadalmi kategóriák tehát befelé gazdasági-társadalmi szempontból is differenciáltak voltak, kifelé pedig a státusbeli különbségei mellett, vagy azok ellenére valamennyire átjárhatóak (Kovách 1971: 5–31).

²⁷ „A barcasági értelmiségiek a jobbágyság felső rétegét képező jómódú, ún. hatökrös gazdák, falusi és városi előljárók, a szabadosok és természetesen a falusi, vagy városi értelmiségiek – lelkészek, iskolamesterek – családjából származtak” (Binder 1994: 11).

²⁸ Orbán Balázs szerint az 1819-es „évi úrbéri conscriptio” szerint az adókötelezettség a következőképpen oszlott meg: gazda (2 frt 16 krt), özv. 30 krt, zsellér 1 frt 16 krt, új paraszt 1 frt (Orbán 1991: 103).

²⁹ „Mária Terézia alatt még voltak plájások a Hétfaluban szám szerint 24-en, kik a publicus adók alól ki voltak véve, s jobbágyok semmi esetre nem lehettek” (Orbán 1991: 102).

³⁰ Hétfalu román lakosságának az alakulása Árvay szerint: 1762: 3256, 1839: 10218, 1869: 11580, 1880: 9574, 1910: 8132, 1930: 7370.

³¹ „A történelmi viszonyok örökségeként kialakult területi színesség tovább bonyolódik, ha a parasztság belső tagozódottságát szemléljük, hiszen maga a jobbágy sem rendelkezik azonos gazdasági erővel még egyazon falu határain belül sem” (Kovách 1971: 7–8).

Szintén nagyon fontos számunkra az is, hogy a jobbágyság kategóriája önmagában sem volt homogén: jelentős különbség volt a földesúri területen élő jobbágyok, valamint azok között, akik nem voltak közvetlenül alárendelve egy földesúrnak. Míg a magánföldesúri jobbágyok nem rendelkeztek birtokjoggal (Szabó 1980: 84) azok a jobbágyközösségek, amelyek csupán adminisztratív szempontból voltak alárendelve egy felsőbb hatalomnak, ismerték a családi és a közösségi tulajdon bizonyos formáit, és közigazgatásilag is bizonyos mértékű különállásnak örvendtek. Szabó László az Alföldön élő jobbágyság státusát elemezve megállapítja, hogy a török hódoltság után az újra megszálláskor a nem kiváltságos kerületekben jogilag ugyan jobbágyok éltek, gyakorlatilag azonban öngazgatással rendelkező taxás jobbágyok voltak, akik a földesúri függőséget közvetlenül nem érezték, ugyanakkor nem volt olyan szabad kibontakozási lehetőségük, mint a kiváltságosoknak (Szabó 1980: 107). Hasonló lehetett a hétfalusiak státusa, mivel ők mint a Töröcsvári uradalom, majd később Brassó városának az adófizetői, saját tulajdonnal rendelkeztek, és megőrizhették az önrendelkezés bizonyos fokát. Orbán Balázs egyenesen azt állította, hogy Hétfalu sohasem volt igazi jobbágyfalu, mivel csak közigazgatásilag volt alárendelve Brassó városának, és csak adófizetéssel és katonáskodással szolgáltta azt: „bár jobbágyoknak címeztek, de valójában nem voltak azok” (Orbán 1991: 103).

Orbán Balázs érvei a következők: a hétfalusiak azért nem voltak a szó szoros értelmében vett jobbágyok, mivel az állatállomány (marha) után adóztak, és nem „fekvőségekről”, „minden időben szabadon költözködhettek” Hétfaluba, oda pedig „mások tömegesen települtek” (a Székelyföldről is). Legfontosabb érvként, pedig azt hozza fel, hogy „a tizfalusiak minden időben egészen jelen század első feléig belső telkeiket, szántóikat, legelőiket, erdősegeiket szabadon kezelték, örökölték, azok felett szabadon osztozkodtak a brassai hivatalnokok minden befolyása nélkül, sőt birtokaikat szabadon zálogosíthatták és örökösen el is adhatták a mit, ha urbéresek lettek volna, egyáltalában nem tehettek volna” (Orbán 1991: 103).

A hétfalusi jobbágyok a szomszédos régiók lakosságának jó részénél valóban nehezebb helyzetben voltak. Alacsonyabb státussal rendelkeztek a szomszédos régiók bizonyos csoportjainál, hiszen a környezetükben levő királyföldi szász székek falvaiban élő szász illetve magyar és román lakosság túlnyomó többsége szabad paraszt volt (Csetri–Imreh 1980: 57), a Székelyföldön élők fontos része kiváltságnak örvendett,³² ugyanúgy,

³² „A történeti irodalomban hosszú időn át uralkodó nézetek szerint a Székelyföld az egyenlően szabad, egészében nemesi jogállású népesség lakhelye volt. A valóságban azonban a feudális társadalomra jellemző rétegződési folyamat a székelyeket sem kímélte. A lakosság jelentős része elveszítette valamikori szabadságát, és jobbágyvá vagy zsellérré vált, anélkül, hogy a székelység egésze eljobbágyosodott volna. A mi tabelláink szerint a feudalizmus alkonyán így viszonylik egymáshoz a szabadok és a függőségben élők két nagy paraszti csoportja:

Év	1767	1791	1808	1821
%	%	%	%	%
Jobbágy és zsellér	38,78	54,51	53,15	53,27
Szabad paraszt	44,68	30,79	32,05	31,45

(Csetri–Imreh 1980: 37).

De időközben a székelyek egy részét a határőr-katonasághoz kapcsolták, és ezek nagyságrendje számottevő. „Valójában tehát a XIX. század első évtizedeinek elmúltával mintegy 40%-ot tesz ki a Székelyföld jobbágy és zsellér lakossága, míg a szabad székelyek és határőrkatonák százalékaránya megközelíti az 50%-ot” (Csetri–Imreh 1980: 39)

mint a fogarasi határőrök, illetve a Román Fejedelemség érintkező területeinek román parasztsága. A kiváltságok nem terjedtek ki azonban a szomszédos területek egészére, a státuskülönbségek és a területi sajátosságok nem fedték teljesen egymást. Bár elterjedt az a nézet, miszerint a Székelyföld az egyenlően szabad, egészében nemesi jogállású népesség lakhelye volt, a kiváltságok itt sem vonatkoztak az adminisztratív terület egészére, hanem, ha jelentős mértékben is, csak az ott lakók bizonyos részére. Ugyanez érvényes a szász székekre és a Fogaras vidékére is. Egyed Ákos kutatásai szerint Székelyföld 435 falvából 53 (12,18%) volt feudális jellegű, 61 (14,03%) szabad státusú, 321 (73,79%) pedig vegyes, ami azt jelenti, hogy egy község területén különböző státusú társadalmi rétegek éltek, beleértve a jobbágyokat is. A szász székek 271 falvából 41 (15,13%) volt jobbágyfalva, 228 (84,14%) szabad, 2 (0,73%) pedig vegyes. Fogaras 65 falva közül 15 (23,08%) volt jobbágystátusú, 16 (24,62%) szabad, 34 (52,30%) pedig vegyes (Egyed 1981: 18).

A szomszédos régiók különböző státusú csoportjaival érintkezve az alá- és fölrendeltségek, a függőségek bonyolult viszonyrendszere alakulhatott ki tehát Hétfaluban. A hétfalusi lakosság nagy részét kitevő földműves parasztok Brassó szász polgáraihoz képest jobbágyi alárendeltségi viszonyban voltak, a szomszédos régiók szabad parasztjaival és katonarendű személyeivel szemben alacsonyabb státusnak örvendtek, de a saját faluközösségükben ők képviselték az átlagos többséget és a saját településükön élő zseléreknél, új parasztnál, valamint a szomszédos régiók jobbágyainál és szegényebb rendű parasztjainál is jobb volt a helyzetük. Erről tanúskodik például az a Kovách Géza által felidézett eset, amely szerint „sérelnes és panaszos” Napos Nyik, egy krizbai származású zsellér, 22 évet szolgálván Hétfaluban, a királybíró zsarnokoskodásától menekülve átköltözik oda (Kovách 1971: 176–177).

Anélkül, hogy pozitív irányban eltúloznánk a hétfalusi földműves parasztok helyzetét a késő középkorban (a barcasági jobbágyokat ért méltánytalanságokról lásd az 1823-ban kelt krizbai és újfalusi panaszleveleket, Kovách 1971: 176–186), az alávetettség leegyszerűsített megállapítása helyett megpróbálhatunk egy árnyaltabb konklúziót levonni. A különböző adóterhek mellett Hétfalu a terezianus és jozefianus állami központosítás előtt viszonylagos társadalmi és gazdasági önállóságnak örvendhetett, ami kedvezett a társadalmi stabilitásnak és bizonyos keretek között megengedte a vagyoni felemelkedést. Mivel a jobbágyi státus ellenére a hétfalusi társadalom zöme mindvégig rendelkezett saját tulajdonú beltelekkel, ezt utódainak átörökíthette, és a közbirtoklás bizonyos formáit is élvezhette, amennyiben a legelők, erdők közösségi használatban voltak. Szűcs Jenő szóhasználatával élve ezért azok közé a kisközösségek közé sorolhatjuk, amelyek a paraszti jogokat és szabadságokat őrizték ebben a korszakban.³³

³³ A „szabadság kis körei sokaságáról” – a szabadságot oltalmazó mikroközösségekről: „A párduckacagányos ellenállásnál is fontosabb az a kevésbé látványos, rejtett, de szívósan makacs ellenállás, ahogy a mélyen, a faluközösségekben, a paraszti jogok és szabadságok maradéka feszült szembe például a változtató szándékkal” (Imreh 1994: 22).

A hétfalusiak társadalmi státusa 1848 után

A történeti, a néprajzi és az antropológiai szakirodalom egyaránt arról számol be, hogy bár az 1848-as jobbágyfelszabadítás jogi értelemben megváltoztatta a paraszti sorban élő tömegek státusát, valójában az átrendeződés több bonyolult folyamatot indított el, ami egyfelől a belső rétegződést segítette elő, másfelől pedig a már jogilag nem szabályozott rendi elkülönülést próbálta tudati és viselkedésbeli formákkal kompenzálni. A Székelyföldre jellemzően a volt katonarendiek még a 20. század elején is megőrizték társadalmi „mi”-tudatukat, ami az „alacsonyabb” származási szintű jobbágyrendiektől hivatott megkülönböztetni őket (Imreh 1979).

A korábban telkes jobbágyokként és zselléreként megkülönböztetett társadalmi réteg-megnevezéseket az újabb anyakönyvi gyakorlat a földes, földtelen és cseléd kategóriáira cserélte fel (Örsi 1998: 176). A tatrangi házassági anyakönyv még az 1928–1944 közötti periódusban is jegyezte a családok vagyoni státusát a *házas* kategóriával, illetve ennek hiányával. A vagyoni megkülönböztetés a település csoport nagy részét kitevő földműveseket a következő belső kategóriákra osztotta: *házas-földműves*, *földműves*, *béres-földműves*, *házas-napszámos*. (Ezen kívül előfordultak a következő vagyoni-foglalkozásbeli kategóriák: *házas*, *házas-’értelmiségi’*, *házas-’mester’*, *’mester’*, *munkás*, illetve a megnevezés hiánya.)

A háromfalusi evangélikus magyarok rokonsági szerkezete

Az 1928–1944 közötti tatrangi házassági anyakönyvet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az előzőleg emlegetett nagyfokú lokális, etnikus és felekezeti endogámia a helyi társadalom rokonsági szerkezetével függ össze. Feltűnő a családnevek gyakori ismétlődése a helybeli (tatrangi) szülők generációjában. A 65 fiús apa, a 69 fiús anya, a 67 lányos apa és 68 lányos anya (összesen 269 szülő) közül 143 személy családneve fordul elő kettőnél többszöri alkalommal. A gyakori családnevek száma 26: egy családnév 16-szor, egy név 13-szor, öt 10-szer, egy 9-szer, négy 7-szer, három 6-szor, 3 pedig háromszor fordul elő, ami arra utal, hogy a helyi társadalom nagyon fontos része ekkor még egy kiterjedt, nemzetségi rokonsági rendszerben élt. (Ha a szülők személyének számából levonjuk azt a 11-et, aki más felekezetű, és neve csak egyszer fordul elő, a 258 evangélikus szülőnek 53,35%-a abba a kategóriába tartozik, akik a neveik többszöri előfordulása alapján valamelyik nemzetséghez tartozhattak. Terepismereteim alapján feltételezem, hogy ennek a kérdésnek a kiterjedtebb vizsgálata tovább fogja növelni a nemzetségek százalékos arányát.)

Az a jelenség, hogy a házasulandó párok közül elenyésző esetben (összesen kétszer) fordul elő az egynevűség, arra utal, hogy működhetett a nemzetség intézményének az exogám házasságszabályozó szerepe is. A házasságon kívül született fiatalok házasodási esélyei jónak mutatkoznak a vizsgált anyakönyv alapján. A 118 házasságból 10 esetben valamelyik (egy esetben mindkét) fél leányanya gyermeke, ami ebben a kontextusban azt jelentheti, hogy a törvényes apa hiányában a nagycsalád átvesz valamennyit a kiházásítás

kötelezettségeiből. A nemzetség intézményének súlyát mutatja az a tény is, hogy bár a párválasztásban ebben az időszakban erőteljesen érvényesül az azonos társadalmi rétegből illetve foglalkozási csoportból való származás érvényesítése, ennél fontosabb kritérium a tősgyökös családi származás. Hasonló helyzetet ír le Gail Kligman a hagyományos maramarosi párválasztási preferenciákat elemezve. A nemzetségi szerveződés tudati továbbélésével magyarázza, hogy a házasságkötéseknél fontosabb a származástudat eleme, mint a nukleáris családok aktuális vagyoni helyzete.³⁴

A nemzetség intézményét a helyi beszéd is ismeri, a több falun is áterjedő 'népes család' jelentésben, illetve a családnevek többes számának a használatával jelöli (Koszták, Bálintok, Kajcsák stb.).³⁵ A nemzetségi szerveződésre általánosan jellemző apaági öröklődés a hétfalusi fiatal házások lakóhelyválasztásában is kifejeződött. Kolombán Lajos szerint a házasságok nagy része patrilocális volt, tehát a menyasszony követte a vőlegényt annak apai házába, és csak elenyésző részben találkozunk matrilocális szerkezettel, amikor a vő követte a menyasszonyt annak apai házába. Ez a jelenség a nemzetségi szerveződés egyik lényegi elemét képező, apaági öröklődés általános velejárója, aminek következtében a fiúgyermek öröklí az ingatlant, a házat és telket, és a leánygyermek más típusú örökséghez jut (Kolombán 1903: 37).

³⁴ „Maramureşul este una dintre puţinele regiuni în care dictatul ierarhiei sociale rămîne tenace. Acele familii care pretind o relaţie ereditară cu un trecut prestigios culeg beneficiile mîndriei şi respectului. Fiecare familie din Maramureş este conştientă de identitatea sa şi de faptul că este inclusă într-o reţea de raporturi sociale locale, de care se distinge prin desemnarea cu »noi« şi »ei«. Dacă cineva provine dintr-o familie rea sau bună încă mai joacă un rol semnificativ în formarea alianţelor. Astăzi, deşi cea mai mare parte a familiilor, cîndva bogate şi deţinătoare de proprietăţi, au devenit parte din cooperativă, ele îşi păstrează încă statutul de descendenţi din ţărani nobili, din membri unui neam bun. După cooperativizare, oamenii încă se mai căsătoresc după neam, şi nu după avere” (Kligman 1998: 31).

³⁵ ...[Rokonok a tatrangi Kosztákkal?] Há, há hogynye. Igen. Mind az egész. Szuoval ez a niévrokonság mégvan. Azért a Koszták itten is, úgy... Na, példa Pürkerecen a Koszta nemzetség ki van halva komplekt. Tatrangon még vannak. Akkor a legnagyobb nemzetség például a Rab nevezetűek, Zajzonba amik vizik a primet, örökké es vittiek. Rab Istvánnak az utódjai viégbemenőleg, [Igen.] me rengeteg sok Rab nevezetű van. Rab, Vajda s Tais. Ez a Tais nevezetű, Teis nevezetű német név... Igaz-e, Teis? [Igen.] Igen. Német név, itt vuót jegyző, ide maradt Zajzonba, osztán, hogy a, hogy vuót akkor írva Teis, úgy szé ziével, aszongya zsének olvasták. [Igen.] Taizsnak maradtak. Azok es niépes családbuól valuók, szuóval azok is, a Rabok, a Taizsok s a Bálintok. (Ijen izé téstával kínállak meg, hogyhiujákkal. Modern. Mer nincs izé, elfogyott.) Bálint. 'Sz mongya vannak a, vannak a Bálintok. (A kisasszonnak mos nem hozok, me elüőbb ebiédejjünk. Mer, mer még még nem ebiédeltünk. A iziébe, a...) Juól van. [A Bálintok azok honnan...?] A Bálintok, a Bálintok Zajzonbul. Nálunk például egyáltalán jóformán nincsen is. (Nincsen senki.) Igen. A Kajcsák kivesztek. Már egyáltalán Kajcsa ivadék nincsen. Vuótak a Palák Kajcsák. Úgy montták. Ragasztott név, me valamikor Palákországba sokat szolgáltak a katonaságnál. Aszonták, hogy palákok, aszongya, hogy Kajcsák s osztán úgy monták Palák Kajcsák. Vuóltak a Marci Kajcsák, amékek... Kajcsa Mártonnak hiúták, de szászoknál sokat szolgált, s ott úgy monták Marci, Marci, Marci, a szászok. De az németek, ugye? [Igen.] S akkor így maradt Marci Kajcsának. Akko... Igen, akkor jöttek a Sándi Kajcsák, ugye anyám? Azok a Sándiknak mé monták, hogy Sándi Kajcsa? (Hát, a izé...) Sánta, a sánta... (Sándo, a Sándorból maradt izé. Mert Sandi, Sandi, ugye, Sandi, s így maradt osztán az.) Igen, osztán... Igen, Sandi, igen, igen. Így maradt, a Sándi Kajcsa. (Most..., égyen ételt is.) Akkor osztán van a Missz Kajcsa. Missz Kajcsák. Missz Gyurka bá' is Kajcsa vuót, nem? (Nem tudom, me...) Na, há Missz Gyurka bá' Kajcsa vuót. Missz Márton, Missz János. (Az, az, Kajcsa János. Tényleg. Kajcsák vuótak.) Igen. (K. I., Pürkeree)

A nemzetség intézménye vertikálisan a közös őstől való leszármazást, horizontálisan pedig az élők egymáshoz való viszonyát jelöli. A lokális névadásban, a ragadványnevek használatával esetenként a nagycsaládon belüli leágazásokra lehet következtetni (Pálak Kajcsák, Marci Kajcsák, Sándi Kajcsák), az összetett családnevek alapján pedig esetleg követni lehet a nagycsaládok összekapcsolódásait (Kajesarác, Forizs Lőrincz, Lukács Sára, Székely Mikes, Vajdatóth, Vajda Barkó, Vajda Csuka, Dinka Csuka, stb.).

Mint ahogyan az a későbbiekből kiderül, a borica mint rituális összejövétel, egyik legfontosabb társadalmi szerepe éppen a nemzetség/nagycsalád intézményének megerősítése lehetett, amely a különböző helyeken letelepedett családtagokat összehozta. (Még 1990-ben is hazajött a budapesti vendégmunkából az egyik fiatal boricázní). A borica rituális kelléke, a faragott lapocka pedig feltételezésem szerint örökölhető, illetve újrareprodukálható családi jelvény, esetleg nemzetségjegy volt. (Az általam eddig ismert lapockák vizuális reprezentációit lásd a 6.2. számú mellékletben. A nemzetség rituális fenntartásáról egyébként lásd Szabó 1980: 83, 86.)

A viszonylag kevés számú család léte alapján Hétfalut a 20. század első felében a magyar lakosságára nézve még rokonsági falucsoportként értelmezhetjük, ami a vérségi alapú társadalmi intézmények szövetségén alapuló lokális endogámiában, és a nemzetségek közötti exogámiában valósult meg (Szabó 1980: 72, Kligman 1998: 31). Ebben az értelemben az etnikus és vallási endogámia csak másodlagos kifejezői a rokonsági alapú lokális endogámiának, ami nemcsak a más nemzetiségű, illetve felekezeti személyeket zárja ki a párkapcsolatok létesítéséből, hanem a saját etnikumból és felekezetből is mindazokat, akik nem felelnek meg a származásbeli elvárásoknak.

Hogy a hétfalusi nemzetségi szerveződés 20. század eleji nyomai annak a másodlagos bezárkózásnak tudhatók be, amit Szabó László a 19. század végére tesz, és a jobbágyfelszabadítás utáni földtulajdon elaprózódása elleni védekező reakcióval magyaráz, vagy korábbi, 1848 előtti korszakra vezethető vissza, további kutatás tárgyát képezi. Az a tény azonban, hogy a Hétfalu társadalmának jobbágytársadalma mindig is rendelkezett örökölhető magántulajdonnal, lehetővé teszi azt, hogy egy 18. századba visszanyúló intézményt keressünk.

Idevágó Szabó László megállapítása, miszerint a nemzetségi szerveződés kialakulása számára a jobbágyi státus kedvezőtlen volt, mivel a nemzetség egyik legfontosabb funkciója, az öröklődés tulajdonlás nélkül nem működhetett. Kivételt képeznek viszont azok a társadalmi csoportok, amelyek 1848 előtt valamilyen kiváltságnak örvendtek (jászok, kunok, székelyek stb.), illetve nem voltak közvetlenül alárendelve egy földesúrnak.³⁶

A szomszédos régiók mintái egyébként azt mutatják, hogy mind a román-, mind a magyarlakta területeknek ebben a korszakban csak egy részében sikerült kialakítani a

³⁶ „...a nemzetségnek, mint intézménynek vagyont (jóságot) örökítő funkciója a jobbágyoknál nem is lehetett, csupán a nemességénél, a kiváltságos kerületekben, s egy bizonyos ideig a török alatt földesúr nélkül élő közösségeknél. A volt jobbágyoknál – akik a zsellérekkel együtt a kapitalizmus kori parasztság zömét alkották – ténylegesen a nemzetség ilyen funkcióban csak 1848 után tűnhetett fel, illetve éltetheti bizonyos maradványként az alföldi, s más, a török alatt földesúr nélkül élő területeken” (Szabó 1980: 84–85).

lokalitás és szomszédság szervezőelvére alapuló modern közigazgatási községet (Pozsony 1998), a falvak nagy részét több család együttesének jogos örökségének tekintették, ahová csak azok kerülhettek be legitim módon, akiknek szülei az illető faluban születtek, helybeli szülőktől (Stahl 1992a).³⁷

Hétfalu foglalkozási rétegződése

A hétfalusi magyarok alapfoglalkozása a 20. századig a földművelés volt, a nagyobb régióra általában jellemző módon. Hegyvidék lévén, bár a 17. században a nagyobb földterület megművelhetőségéért visszaszorították az állattenyésztést (Dankanics szerint ekkor tértek át a kétnyomásos rendszerről a háromnyomásos rendszerre), Hétfalu számára a krónikus problémát a földhiány jelentette. (Dankanics 1983: 46) Az egyik fő kiegészítő megélhetést az erdőterületek kitermelése, és az ezzel együttjáró fakereskedés biztosította.³⁸ Az életszínvonal emelésére másik lehetőség a szomszédos szász falvak földterületeinek bérlése volt.³⁹ Elég korán kialakultak más kiegészítő foglalkozások is, mint a különböző iparos mesterségek, valamint a helyi sajátosságokat kihasználó mészégetés.

A földrajzi-közigazgatási elhelyezkedésből kifolyólag a fuvarozás vált a legkedvezőbb mellékfoglalkozássá Hétfaluban. Míg korábban a gyakori betörések miatt a határzóna hadászati szempontból veszélyesnek számított, a politikai stabilizáció folytán éppen ellenkezőleg, fejlődő régióvá vált, ami a kereskedelem felvirágzását vonta maga után. Brassó közelsége is előnyt jelentett ebből a szempontból. Brassó Erdély városai közül a legkorábban érte el az urbanizáció viszonylag magas fokát, amit elsősorban annak köszönhetett, hogy saját áruval, termékkel nagyobb távolságon folytatott áruértékesítést (Dankanics 1983: 59).

³⁷ „Nerej népessége nem alkot egyetlen családi közösséget, számos család együttese, akik magukat közös örökség jogos részeseinek tekintik. [...] ha valaki egy falu tagjává akart válni, arra volt szükség, hogy abban a faluban szülessen, a közösséghez tartozó szülőktől” (Stahl 1992a: 46).

³⁸ „Kevés földművelésre alkalmas területe van, régen annál több erdősege volt: a tömösi szorostól Bodzáig terjedő havasok Hétfalu határához tartoztak (70 000 holdnyi terület). A fa értékesítése nagy jövedelmet hozott” (Orbán 1991: 104)

„Van még 1750-ből is adatunk arra, hogy a hétfalusiak kizárólagos birtokában voltak erdősegeiknek, az ottlevő kaszálók, legelők és vizeknek, melyekre fűrészeket, malmokat szabadon építhettek” (Orbán 1991: 105) Orbán Balázs azt állítja, hogy a Hétfalu határában húzódo erdősegek tulajdonosi joga mindvégig a falubelieké volt: „Brassó nevén egyetlen darab erdő sem volt birtokkivezve, az erdők adóját a nép fizette, ő maga pászorolta, tilalmazta, sőt az erdőket a községek szabadon el is adhatták, a mint arra számos eladási szerződést is találhatunk. Brassó tanácsa mint e faluk közigazgatási tisztsége, csak közrendészetileg folyt be az erdők kezelésébe, s mint községi vagyont ügyelte fel. A felügyelői jogból később az absolut rendszer alatt tulajdonosi jogot faragott [...]” (Orbán 1991: 106–107).

³⁹ „A hétfalusiak bár szántók és kaszálókban szükséget szenvednek: de azért javadalmaiknál fogva még is leggazdagabbak a fejedelemségben: e javadalmak: 1-ször nagy kiterjedésű legelők, 2-szor pálinkafőzés, 3-szor Brassó város közel szomszédsága, hol kézimunkával s marháikkal pénzt szereznek, 4-szer kereskedés Oláhországba, 5-ször fakereskedés a városba, 6-szor makkolás Krizbán és Apácán, nem csak bükk, hanem tölgymakkra is, a hétfalukon csak bükkmagra, 7-szer a szomszéd községek szántó- és kaszálóinak kibérlése.” (Az 1780-ból származó 1978. számú udvari rendeletet idézi Orbán 1991: 102–103.)

Bár valószínűleg Hétfalu volt a legjelentősebb fuvaros központ a régióban,⁴⁰ a szekereesség a 18–19. században Erdély-szerte elterjedt volt (Kós 1976, Bartalis 1970: 126–128, Dankanics 1983⁴¹). Egyaránt jellemző volt a mikro-régiókon belüli, a különböző közigazgatási területek közötti, és a szomszédos Romániába való fuvarozás a Barcaság egészére, a székely székekre (Háromszék, Csík), valamint a Szeben vidéki románokra.⁴²

A Magyarország és a volt román fejedelemségek között húzóódó határzóna mindkét oldalra nézve egymást kiegészítő összefüggő gazdasági régióként működött (Kós 1976: 98). „Az Ojtozi-, Gyimesi- és Tölgyesi-szorosokon át Moldvát járó székely szekeresek Moldván keresztül Munténiával is kereskedtek házi- és kézműipari termékekkel: 1786-ban írják, hogy „A háromszéki székely ... szövött áruinak Oláhországban nagy keletje vagyon: különösen a mezővárosiak sokféle kézi mesterségekből nem kevés hasznot látnak.” A Barcaságon s Moldvában el nem kelt fa edényeiket a háromszéki borvíz egy részét is Munténiába... szállították...” (Kós 1976: 83). A hétfalusi román juhosgazdák transzhumáló legeltetési módjuknak köszönhetően nyájaikkal szintén átjártak a román határon, és egészen a Dobrudzsai, illetve a Balkán távolabbi helyeinek legelőit használták. A román–magyar várháború és a határforgalom korlátozása előtt éppen a határok átjárhatóságából származó gazdasági lehetőségek biztosították az itt élő barcasági és székelyföldi lakosság egy fontos részének a megélhetését.

A hétfalusiak migrációja

A Romániába átjáró kétirányú gazdasági migráció a két szomszédos ország közötti politikai viszony megmerevedésével ellehetetlenült, a vasút 19. század második felében történt kiépítése pedig fölöslegessé tette és megszüntette a fuvarozás hagyományos mesterségét. A gazdasági migráció belső, autochton okai azonban nem szűntek meg sem a Barcaságban, sem a Székelyföldön. A népességnövekedés fokozódását nem követte semmilyen érdembeli gazdaságpolitikai megoldás, a földtulajdon felaprózódott, a

⁴⁰ „A szekeresek számánál és e foglalkozásnak a népeletre és háziiparra gyakorolt hatásánál fogva is a legjelentősebb szekeresközpont a Brassó–Tömösi-hágó közti Hétfalu volt, melynek földműves lakossága rá volt utalva a mellékeresetre. [...] A »háromfalusi« ökrösgazdák öszönként a juhosgazdák által leölt 100 000 juh faggyúját és bőrét fuvarozták Brassóba, egyesek közülük felcaptak ökörhizlalónak, s mint baromkereskedők egész Bécsig jártak. A pürkereciek és tatrangiak meszet égettek és szállítottak Háromszék és a Barcaság falvaiba, vagy rönköket és tűzifát termeltek ki és szállítottak Brassóba [...] és a környék falvaiba. [...] Négyfalu [...] már inkább lovat tartott, s ezzel folytattak a vállalkozóbb szelleműek élénk szekereességet a Konstantinápoly (vagy drinápoly) és Bécs közötti útvonalon.” (Kós 1976: 84).

⁴¹ „A tizenharmadik század eleji összeírás Udvarhelyszéken és Kézdivásárhelyen egyaránt említ például fuvarosokat, akik áruval, áruért Moldvába jártak. A máramarosi, torockói szekeresek mellett különös fontosságra tett szert Hétfalu, amely elsősorban a brassói kereskedelem szolgálatában állott. Hétfalusi szekerek – olykor tíz-tizenkét lóval – az akkori viszonyok között távolinak számító Giurgiuig, Bráiláig is eljutottak” (Dankanics 1983: 61).

⁴² „A szekereesség fénykorában a munténiai tavaszi nagyvásárok (»moș«) idején a Tömösön naponta átmenő 200–300 szekeres közt a hétfalusiakon kívül akadtak Brassó külvárosaiból valók, más barcasági román és magyar, háromszéki és csíki magyar, valamint Szeben vidéki román és más szekeresek is” (Kós 1976: 83).

bérelhető földek ára egyre emelkedett, a régió lakosságának egy jó része a korábban kialakított pályát követve vendégmunkásnak vándorolt az ország különböző területeire, illetve Romániába. Mivel a kétirányú migráció már sokkal nehezebben volt megoldható, az emberek jelentős része a végleges emigráció útját választotta. Ebben a korszakban vált a kivándorlás tömegméretűvé.

Árvay a falvak természetes szaporulatának a segítségével kiszámította, hogy 1869-től 1930-ig, tehát hatvanegy év alatt valószínűleg 5500 „evangélikus vallású tősgyökeres hétfalusi magyar vándorolt ki”, nagyrészt Romániába. Ha Árvay felbecsülése helyes, az 1765-től 1930-ig terjedő időszakban összesen 9600 hétfalusi származású evangélikus magyar vándorolt ki, ami arra utal, hogy az emigráció az 1869 utáni korszakban nagymértékben megnövekedett (Árvay 1943: 26–27).

A kivándorlás a hétfalusi románság körében még nagyobb méreteket öltött ebben a korszakban, mivel a vámháború, valamint a havaselvi szántóterületek gyarapodása erőteljesebben érintette sajátos migrációjukat, a juhnyájuk déli irányba való terelését. Árvay számításai szerint az 1869–1930 közötti korszakban 11 359 román személy vándorolt ki Hétfaluból (Árvay 1943: 32–33).

A földreform és a modernizáció hiányából fakadó elszegényedéssel járó gazdasági alapú országon belüli migráció és külföldre történő kivándorlás társadalmi méretűvé vált ebben a korszakban egész Kelet-Erdélyben. Az ország belsejében történő mozgásokon kívül a legszámottevőbb a Romániába történő elvándorlás marad, majd az amerikai emigráció.